

חיבור הזוהר כמענה לחיבור המורה נבוכים

באוצר הספרים שוכב לו מאובק ספר קטן הכמות עם ניחוח עתיק יומין ושמו "מסכת אצילות", מעלעול קצר מלמעלה נראה כעוד חיבור קבלי ותיק אולי מזמן פרקי ההיכלות של חז"ל, ושמו מעיד עליו שהוא ממשנה קדומה מזמן התנאים, אמנם בפתח השער מובא: **מסכת אצילות "והוא ברייתא בחכמת הקבלה לחכמים קדמונים מזמן דוד המלך ע"ה"**.

בפתח כל פרק מביא המשנה בשם אחד מבני ירוחם המובא דברי הימים (א' ה') יערישיה בן ירוחם פתח, זכריה בן ירוחם פתח, אליה בן ירוחם פתח.

כשתרתי אחרי מקורות לכמה ענינים בזוהר כמו עולמות אצילות בריאה יצירה עשייה כסדרם מצאתי המקור הקדום בכתבי הרב אבולעפיה, וכן במסכת אצילות. ולכא' אם היתה זו משנה קדומה היה לכך הד גדול בכל כתבי המקובלים הקדמונים. אמנם כפי שהוכחנו המילה אצילות הוא מושג חדש ממש מזמן הרמב"ם והרמב"ן כדלעיל. ואחרי ההתבוננות בעוד ענינים בספר נפלה בדעתי והתחזקה ברוחי ההבנה שאין זה אלא חיבור של הרמד"ל עצמו שבכל הזוהר קורא לסודותיו "מארי דמתניתין" הרי שקושר כתרים לרזיו בשם משניות, ומכאן הדרך היתה קצרה למצוא רוב מקורות המסכת דאצילות בכתביו ובזוהר.

וניתן כמה דוגמאות מרכזיות והמשכיל יבין וישכיל השאר מדעתו:

א. בפרק א': אליהו בן יוסף פתח כתיב תהלים כה יד סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם מהא אוליפנא שאין הקב"ה מגלה סודיו כי אם ליראיו שאפילו אדם מישראל למד מקרא משנה תלמוד ואגדה ותוספתות ואין בו יראה לחנם צלל במים אדירים וכל מה שטרח לחנם טרח וכל מי שהוא ירא שמים רודף אחר נסתרות

ומעשה מרכבה שהוא עיקר החכמה והדעת שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'" תריס נחשה וחרב של ברזל היראה ואין מפחד מכל שנאמר (ישעיה לג יד) פחדו בציון חטאים **הא ירא חטא לא פחד לפי שהשכינה מקשקשת לפניו** ושומרתו ומגלין לו סודות נעלמות הוי סוד ה' ליראיו ואומר (איוב כח כח) הן יראת ה' חכמה וסוד מרע בינה.

בספר אור זרוע: ואמרו החכמים הקדמונים. כי אדם א' היה וכל ימיו השתדל במשנה ובתלמוד כאשר הוא לפי דעתו הבהמית וכשבא זמן פטירתו מן העולם היה זקן עד מאד והיו אומרים עליו שהוא חכם הגדול. בא אדם ואמ' לו תכיר עצמך מה הוא ורמ'ח אברים שבך על מה המה מכוונים. אמ' איני יודע. אצבע קטנה שבך על מה היא מכוון. אמ' איני יודע. תכיר שום דבר שהוא חוץ ממך על מה הוא צעק אליהם ואמ' בעצמי איני יודע במה שהוא חוץ מעצמי אדע. אמ' להם כל ימי יגעת עד שהגעת לפ' שנה ביגיעת התורה. ובשנה האחרונה לא השגתי חכמה יתרה. ולא הגעתי לעקר יותר ממה שהשגתי בשנים הראשונים **ששניתי וקרייתי**. אמרו לו ובמה יגעת. אמ' להם במה שידעתי בראשונה חזרתי כמה פעמים ולא ידעתי יותר ממה שידעתי בראשונה. אמרו זהו שהיה חכם אינו אלא כבהמה בלא דעת ובלא תבונה ועבודתו שהוא עובד לא ידע מה הוא כבהמה המביאה תבן על כתפה ואינה יודעת מה הוא אם בר אם תבן על כן אינם נכנסים בכלל בחורי. כל הלובשים מלבוש נכרי כי אין ראוי לבא אל שער המלך בלבוש שק ועל כן יתהלל הבא בסוד חכמה זו עליונה ראו עתה כי אורו עיני. אורו עיני כי טעמתי מעט הדבש הזה.

בזהר תרומה קמ"ז ע"א: בכה רבי שמעון, ואמר, ידענא ודאי דרוחא קדישא עלאה קא מכשכשא בכו, זכאה דרא דא, דהא לא יהא כדרא דא, עד זמנא דייתי מלכא משיחא. דהא אורייתא אתהדרת לעתיקותהא. זכאין אינון צדיקיא בעלמא דין ובעלמא דאתי. (שמות כה) וזאת התרומה אשר תקחו מאתם. רבי אלעזר אמר, האי קרא אוקמוה, ורזין דיליה הא אתמר. אבל רזא דקרא הכי אוליפנא, וקשיין קראי, דאי אינון ברזא דלתתא קשיין אהדדי. ואי ברזא דלעילא לא אינון בנהירו.

ובהקדמת התיקונים ה' ע"א: ואלין שית סדרי משנה בארח רזא, אינון מעמודא דאמצעיתא, דכליל שית סדרי מתניתין, ומאן דבעי לנטלא ליה בלא שכינתיה דאיהי יראת יי', עליה אתמר (משלי טז כח) ונרגן מפריד אלוף. כאלו עביד קצוץ ופרוד בין קודשא בריך הוא ושכינתיה, ובגין דלא יעבדון פרודא, אף על גב דאולף אדם שית סדרי משנה, ולא אקדים ליה יראת יי', דאיהי שכינתיה, קודשא בריך הוא לא שריא לגביה, ובגין דא אי איכא יראת יי' אין, ואי לא לא, כאלו לא הוה כלום בידיה.

והוא מפורש נגד התלמוד שלנו שלעולם ישלש אדם ימיו במקרא משנה ותלמוד וחלילה לומר שהמקיים זאת בא לעולם האמת ללא כלום והוי כבהמה. ובגמ' סוטה אמרו: לא קרא ולא שנה עליו הכתוב אומר (ירמיה לא-כז) וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה:

והנראה בעליל שהרמד"ל העתיק כל זה מהלשונות החריפים של הרמב"ם כנגד אלו שלא למדו עניני האלוקות והטבעיים, שלדעת הרמב"ם הם הם מעשי מרכבה ומעשי בראשית. ומי שלא עומד בהם רחוק משער המלך אפילו הגה כל חייו בתלמוד:

"אלו שלא ראו בית המלך כלל הם אנשי התורה, רצוני לומר: עמי הארץ העוסקים במצוות. והמגיעים אל הבית, ההולכים סביבו הם התלמודיים, אשר הם מאמינים דעות אמיתיות מדרך קבלה, ולומדים מעשה העבודות, ולא הרגילו בעיון שרשי התורה, ולא חקרו כלל לאמת אמונה .

ודע בני, שאתה כל עוד שתתעסק בחכמות הלימודיות ובמלאכת ההגיון, אתה מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער. וכשתבין העניינים הטבעיים, כבר נכנסת בפרוזדור הבית, וכשתשלים הטבעיות ותבין האלוהיות, כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימית, ואתה עימו בבית אחד". (מורה נבוכים).

והרמד"ל השיאו לתורת הנסתר "שהוא עיקר החכמה והדעת". ויתכן שבמילים שאין לבוא אל המלך בלבוש נכרי ושק כוונתו לפילוסופיה כתגובה לדברי הרמב"ם. והוסיף

הרמב"ם שמי שלא הלך בהם על דעת האמת נחשב כבהמה, הגם שמלא כריסו במקרא ומשנה, וזה לשון הרמב"ם באגרת תחיית המתים:

רמב"ם

שכבר פגשנו אדם שהיה נחשב שהיה מחכמי ישראל וחי השם יודע היה דרך משא ומתן במלחמתה של תורה לפי מחשבתו מנעוריו והוא היה מסופק אם השם גשם בעל עין יד ורגל בני מעיים כמו שבא בפסוקים או אינו גוף, אמנם אחרים שפגשתי מאנשי קצת ארצות פסקו לגמרי שהוא גוף והחזיקו לכופר מי שהיה מאמין חילופה וקראוהו מין ואפיקורוס והבינו דרשות רבות על פשוטיהן וכיוצא בזה שמעתי על קצת אנשים שלא ראיתי וכאשר ידעתי באלו האובדים לגמרי שהם מוקצים וחושבים שהם חכמי ישראל והם הם הסכלים שבבני אדם ויותר תועי דרך מהבהמה.

שאתה כל עוד שתעסק בחכמות הלימודיות ובמלאכת ההגיון, אתה מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער. וכשתשלים הטבעיות ותבין האלוהיות, כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימית, ואתה עימו בבית אחד."

אור זרוע ומסכת אצילות

ואמרו החכמים הקדמונים. כי אדם א' היה וכל ימיו השתדל במשנה ובתלמוד כאשר הוא לפי דעתו הבהמית וכשבא זמן פטירתו מן העולם היה זקן עד מאד והיו אומרים עליו שהוא חכם הגדול.

ורמ' אברים שבך על מה המה מכוונים. אמ' איני יודע. אצבע קטנה שבך על מה היא מכוון.

אמרו זהו שהיה חכם אינו אלא כבהמה בלא דעת ובלא תבונה ועבודתו שהוא עובד לא ידע מה הוא כבהמה המביאה תבן.

שאפילו אדם מישראל למד מקרא משנה תלמוד... לחנם צלל במים אדירים וכל מה שטרח לחנם טרח כל הלובשים מלבוש נכרי כי אין ראוי לבא אל שער המלך בלבוש שק ועל כן יתהלל הבא בסוד חכמה זו עליונה.

וכבר עמדו בזה יודעי העתים שבדור ההוא של ספרד היו הרבה משכילים שנטו לצד הפילוסופיה יותר מהצורך, וסרו מדרכה של תורה. ומנגד בעלי קבלה שהתנגדו מאוד לדרך זו ורצו להשכיל ולמצוא דברי חפץ בתורה עצמה לגלות בו הענינים האלוניים. אמנם קיבלו דעותיו של הרמב"ם בהרחקת ההגשמה וכינו אותו ית' "אין סוף" וכו', וביארו הענינים הטבעיים ע"פ סודות התורה, ואכמ"ל. ואולי בגלל זה הרמב"ל קובע שדווקא ע"י חכמת הזוהר יכולים להיות יראי חטא. וידוע שהרמב"ל בצעירותו הגה בספר מורה נבוכים וכן נמצא בשער כתב יד של מורה הנבוכים לרמב"ם שתורגם והועתק בשנת ה' כ"ד עבור "המשכיל ר' משה די לאון". מכאן שכבר בגיל 24 קרא ספרי פילוסופיה יהודית.

וכבר מצינו לרבינו המאירי באגרתו בו מתייחס לחרם שהטיל הרשב"א בשנת ס"ה על לימוד מורה נבוכים, וראשית כותב נגד מה שמעוותים את "הפילוסופיה" לענינים מיסטיים.

עם היות רבינו הרב⁷ אב לכלנו, ולשלמות מעלתו אין נודד כנף ופוצה פה ומצפצף⁸, כבר ידעת שבאלו הענינים לא כל הדעות שוות, בררו להם מנה לדעתם בחכמת הקבלה, ורוב עניני הפילוסופי⁹ אצלם שדה ושדתי⁹ ומלאכי חבלה.

ומגיב על אלו שהאשימו את לומדי הפילוסופיה שאינם "יראי חטא":

ומצד שנשמע לנו מפי המספר שקצת התלמידים היו מרננים בבית מדרשו של רבינו הרב, על קצת מחברי ספרים שבארץ הזאת, שאין לנפש בזולת ידיעה והשגה, אמרתי בדרך ספור שבח החכמה, כי המאמין אצלנו כידוע, כחלק היורד במלחמה כחלק היושב על הכלים²¹. ידעתי אדני ידעתי כי רבים עוררו חנית שכלך והניעו כונתך עם כונת אדננו הרב, לבטל ענין החכמה ולגרשה לגמרי מעט מהסתפח בנחלתנו²². והוסיפו על דבריהם פשע לאמר, כי מיום התפשט החכמה בארץ בטלה חסידות ויראת חטא²³, עד שלא נמצא אחד מיודעיה ירא את ה' מנעוריו²⁴. אכן יש ה' במקום הזה ואתה ידעת²⁵, יש ויש תנה את ידך²⁶.

הרי מכאן תמצא שהיה פולמוס גדול באותו הדור בין המקובלים לאלו שנטו לצד הפילוסופיה של הרמב"ם איה הדרך ישכון אור ובאיזה דרך ילכון, ומכאן שהזהר נכתב כמענה ללימוד המורה נבוכים ושאר לימודים פילוסופיים כדי שלא יטעו אחריהם, וסבר מחברו שרק בדרך לימוד הקבלה משיגים על נכון את מעשי המרכבה ומעשי בראשית וזוכים לקרבת ה' ולהיות יראי חטא.

ב. פרק ב': בראתיו עולם הבריא שם נשמות הצדיקים וגנזי ברכה וחיים ושם כסא הכבוד של הקב"ה ואכתריאל ה' צבאות יושב על הכסא ושם היכלי עונג היכל הרצון היכל האהבה היכל הזכות היכל נוגה היכל עצם השמים ותחתיהם לבנת הספיר שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר.

בזהר בראשית מ"ה ב: שבעה היכלין קדישין אנון. ואנון קיימין בתרעין בקיומא. היכלא קדמאא כתיב, (שמות כד) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. היכלא תניינא כתיב, (שמות כד) וכעצם השמים לטוהר. היכלא תליתא. דאקרי נגה. היכלא רביעא, היכלא דא איהו משניא מכלהו. ארבע היכלין לדא. דא לגו מן דא וכלהו חד היכלא. הכא איהו רוחא דאקרי זכות. היכלא שתיתא, האי היכלא אקרי היכל הרצון, היכלא שביעא דכלא לקבלא ההוא קדש הקדשים.

ג. שם: אף עשיתיו עולים העשיה שם אופנים מקבלי התפילות והבקשות והממונים עלי רצון האדם ושם נפשות האדם ובעליי האגרופין ושרי החילי וחצים ואבנים ואבני בליסטראות המוני מעלה **מנהיגי הספינה עורכי המערכות** נגד סמאל הרשע וחבריו ובל יכנסו בפתחי התפילה.

זוהר בשלח נ"א א: אפיק מלכא כרוזא מהכא כל מילין דמלכא בירא דמטרוניתא יתמסרון אפקיד בידהא כל זיינן דיליה רומחין וסייפין קשתין חיצין וחרבין בליסטריין וקסטייראין אבנין כל אינון מגיחי קרבא הה"ד הנה מטתו שלשלמה וכו'

ובספר הנפש החכמה: בהיותו השם השני עקר הכל ושרשו היתר התקועה הנכונה והוא השם המנהיג הספינה. וכן הוא בשקל הקודש ועוד.

ובסודות הניקוד להרמד"ל: עתה בני שמע בקולי כבר למדתך והודעתך ענין החכמות והעמדות על סוד הסוד. ובהיותי בתפארת הכח והמזימה והתושיה עמדתי על עמדי כגבור מלחמה. להיות למגן וצנה על עמי בהיות קמים עליהם אויבים. כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי. ואיככה אוכל וראיתי באבדן חזק ועשה ואל תערוץ ואל תחת והלחם מלחמות והיה תמיד מערכה לקראת מערכה ונסו לפניך כמפני חרב ורודף אין. אפי' נחש (סמאל) לא יפסיק.

ד. פרק ג: והיינו דמצלינן פ' אחד (בשבת) ואני תפילתי לך ה' עת רצון כי אז עת רצון והמקטריגים נגנזים ונבטלים במקומם הוי עת רצון.

באדרא רבא דף קכ"ט ע"א מצחא דגלגלתא רעוא דרעוין רעווא דז"א לקבלי ההוא רעווא דכתיב והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה' כו' וכד אתגליא אתקבלא צלותהון דישראל. אימתי איתגליא? אמר רבי שמעון לרבי אלעזר בריה אימתי איתגליא, אמר ליה בשעתא דצלותא דמנחה דשבתא כו' ובגין כך אתתקן האי קרא למימריה בצלותא דמנחה דשבתא, ע"כ.

ה. שם: את כל גבוה יראה שהוא מקבל כח ואומץ מאכתריא"ל שהוא גבוה ממנו.

ספר המלכות: הנותן כח ורוח עליון ונשמת לכ"ל צבא וממנו המלאל אכתריא"ל.

ו. שם: פחד יצחק אביו של יעקב שם מדת יצחק אבינו שנעקד תחת יד אברהם ושם אש לוחט הוי כי ה' אש אוכלה ונקרא שמאלו של הקב"ה.

הנפש החכמה: המשכת האש היסודי שלמעלה שהיא מידת שמאל הנקרא פחד יצחק וזהו שהתעוררנו בו בפסוק אמרו מפחדה של גהנם ... כי אש אוכלה.

ז. הרמד"ל גם הוסיף בתשובות הגאונים שראה חכם אחד שהיה לו עוד "סדרי" משניות שנעלמו:

שערי תשובה קמ"ג: ובא אלינו איש חכם וחסיד זקן ודרש בישיבה כתיב 'ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש' זה נדר 'ואת הירח' זו שבועה ואם אתה עובר או מערים על שום א' מהם מיד 'ונדחת', מאי טעמא? משום דהשם נוטל נקמה ממך ואתה משתחוה בסבה זו לעובדי כוכבים העידותי בכם היום וגו' כי אבוד תאבדון'. **וסדר משנה תוספת על סדרי שלנו ראינו בידו שהיה מביא ולא זכינו להעתיק שם** ונחפז ללכת ואתם אחינו, הזהירו בענין זה וטוב לכם.

ושם תשובה קפ"ז: וששאלתם דאית בינייכו תלמידים והם שועלי' קטנים דלית בהו וחולקים ואומרי' על הגאונים עמודי עולם מנין להם דבר זה ומוציאים ספריהם 'והם לא יבינו פועל ה' ומעשה ידיו ולא השיגו אפי' דבר קטון ממה שהשיג תלמיד תלמידיהם של קטן שבגאונים. **כדאשכחן לחד מן הגאונים בתר דנח נפשיה אשכחן ביה זכור גברא ההוא לטב כל הויי דרבנן קדמאי דא עם דא ושית סדרי משנה דאתגניז מיומי דהלל ושמאי וכמה עניני' דלית לון שיעורא דאפי' במתיבתא דרקיעא יסדרון הלכה כמותו.** והיך כך באים שועלים אשר לא ראו מאורות וחושבי' לאמר סרה על ה' ועל נחלתו מי שהנף בתליסר נפי כל התלמוד ועמד על כל מה דהוה מימות יהושע בן נון איש מפי איש הלכה למשה מסיני ואומר תועה על תלמיד קטן שבקטני הגאונים כי כולם דברי אלהים חיים ואפי' במדרשו של משה רבן הנביאים לא ידחו אותם ממקומם וחכמתם ופלפוליהם הוא **'הדבר אשר צוה ה' אל משה'** ואעפ"י שאומרי' הכי הוא ואין מביאי' ראייה באיזה מקום הוא אין לחוש על דבר קטון או גדול וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם כחולק על ה' ועל תורתו.